

I

Hrvoje Baričević i Monika Banić
 Hrvatski državni arhiv
 Zagreb, Hrvatska
 hbaricevic@arhiv.hr
 mbanic@arhiv.hr

PROSLAVE TISUĆUGODIŠNJICE HRVATSKOGA KRALJEVSTVA: KAKO SE SLAVIO KRALJ

UDK:94(497.5)“1899/1928“:394.4(091)
 94(497.5)-05Tomislav
 Izvorni znanstveni rad

1. Uvod

Proslava tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva održana je 1925. godine u svjetlu i pod utjecajem političkih zbivanja i sukoba koji su razdirali Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca od njezina nastanka. Neovisno o organizatorima, koji su proslavama davali različite političke predznake, te su manifestacije oblikovale predodžbe širokih slojeva o dalekoj prošlosti – u skladu s tada raširenim razmišljanjem o tome kako bi nacionalna povijest trebala izgledati. Proslave su održane diljem Kraljevine SHS i pred papom u Vatikanu, a tragovi su do dana današnjega vidljivi u Hrvatskoj i u dijelovima Bosne i Hercegovine.

Cilj nam je bio istražiti kako su rane ideje o proslavi pretvorene u stvarne programe tijekom 1925. godine, kakva je bila uloga Emila Laszowskog, Velimira Deželića st. i Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja”.¹ Na koji je način proslava poslužila dinastičkoj legitimaciji i narativu „zajedništva“ u Kraljevini Srba, Hrvata, Slovenaca (vidljivo na primjerima iz Zagreba, Duvna, Sarajeva)? Koji su obrasci prostorne raspodjele proslava (Zagreb/okolica, kontinentalna Hrvatska, Primorje, Dalmacija, BiH)? Koje su bile tipične prakse (crkvene svečanosti, povorke, glazba, sletovi, bakljade, „narodna veselja“) te kako su se spajali

¹ Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja”, hrvatsko bratstvo i kulturna udruga utemeljena na načelima prijateljstva, bratstva, dragovoljnosti, kolektivnog rada i odlučivanja, sa svrhom da čuva i obnavlja hrvatsku kulturnu baštinu i oživljava uspomenu na događaje iz hrvatske prošlosti i na zaslužne Hrvate. Družbu su u Zagrebu utemeljili 16. XI. 1905. Emilij Laszowski i Velimir Deželić st., sa željom da ta izrazito hrvatska i domoljubna udruga bude potpuno slobodna od svake političke stranke.
 Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja”. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., pristupljeno 3. rujna 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/druzba-braca-hrvatskoga-zmaja>>.

religijsko obilježavanje (hodočašća, mise), kulturno (predstave, pjesme, spomenici) i političko? U kojoj su mjeri proslave uključivale različite nacionalne, vjerske i stranačke aktere i što to znači za politiku „zajedništva“? Što razglednice, plakete i plakati (Babić,² Cota,³ Iveković,⁴ Kerdić,⁵ Planić⁶) otkrivaju o ikonografiji kralja Tomislava?

Na sva ova pitanja dat ćemo odgovor metakritičkom i komparativnom analizom izvora koji se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu, pri čemu se prije svega misli na gradivo fonda HR-HDA-635. Družba Braće hrvatskog zmaja, koji čuva zapisnike brojnih sjednica koje su služile kao priprema za proslave 1925. godine, ali i komunikaciju s lokalnim odborima. Osim toga, kao važan izvor nameću se i osobni fondovi (HR-HDA-1964. Obitelj Deželić, HR-HDA-806. Laszowski Emilij i dr.) koji prikazuju razmišljanja i praktičnu provedbu ideja od pojedinaca, kao i fonda uprave HR-HDA-147. Savska banovina (Prosvjetno odjeljenje), kroz čiju se uputu gimnazijskim profesorima povijesti jasno vidi konačni narativ s kojim je država pristupila proslavi Tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva.

Treba svakako spomenuti relevantnu literaturu o proslavama tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva i povezanim memorijalnim praksama koju je potrebno pregledati ako se tko želi detaljnije upoznati s ovom temom.⁷

² Ljubo Babić (Jastrebarsko, 14. lipnja 1890. – Zagreb, 14. svibnja 1974.), slikar i povjesničar umjetnosti. Hrvatski biografski leksikon (1983 – 2024), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., pristupljeno 18. kolovoza 2025., <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/babic-ljubo-slikar>>.

³ Frane Cota (Knin, 29. rujna 1898. – Zagreb, 19. siječnja 1951.), hrvatski kipar i arhitekt. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., pristupljeno 14. rujna 2025., <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/cota-frane>>.

⁴ Oton Iveković (Klanjec, 17. travnja 1869. – Klanjec, 4. srpnja 1939.), hrvatski slikar. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., pristupljeno 30. listopada 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/ivekovic-oton>>.

⁵ Ivo Kerdić (Davor, 19. svibnja 1881. – Zagreb, 27. listopada 1953.), hrvatski medaljer i kipar. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., pristupljeno 22. listopada 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/kerdic-ivo>>.

⁶ Stjepan Planić (Zagreb, 27. prosinca 1900. — Zagreb, 26. prosinca 1980.), arhitekt. Hrvatski biografski leksikon (1983. – 2024.), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., pristupljeno 2. rujna 2025., <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/planic-stjepan>>.

⁷ Zdenka Baždar, „Sokolova mogila u maksimirskom perivoju u Zagrebu”, *Časopis za suvremenu povijest* 31, br. 2 (1999): 361–383; Ivica Glibušić, „Proslave tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva u Bosni i Hercegovini s posebnim osvrtom na Mostar”, *Hercegovina: Časopis za kulturno i povijesno nasljeđe* 6 (2020): 295–322; Igor Gojnik i Zorana Sokol Gojnik, „Crkva Krista Kralja u Zagrebu Ivana Meštrovića. Arhitektonski projekti”, *Prostor* 18, sv. 2(40) (2010): 306–321; Vladimir Huzjan, „Uloga Krešimira Filića u proslavi tisuću godina postojanja Hrvatskog Kraljevstva u Varaždinu 1925. godine”, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin* 23 (2012): 75–103; Mario Jareb, *Kralj Tomislav kroz tisuć godina* (Zagreb: Despot infinitus d.o.o., 2017); Ivan Kokeza, „O historijskom slikarstvu i liku kralja Tomislava tiskanom na razglednicama tijekom obilježavanja tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine”, *Ars Adriatica* 11 (2021): 351–364; Mira Kolar-Dimitrijević, „Povijest gradnje spomenika kralju Tomislavu u Zagrebu 1924. do 1947. godine”, *Povijesni prilozi* 16 (1997): 243–307; Zlatko Matijević, „Kralj Tomislav – prvoborac jugoslovenstva”. *Hrvatska revija*, br. 3 (2005); Zlatko Matijević, „Ministar Pavle Radić na »Napretkovoju« proslavi tisućugodišnjice hrvatskog kraljevstva u Sarajevu 1925. godine”, *Časopis za suvremenu povijest* 36, sv. 3 (2004): 1127–1149; Tonko Marunčić, *Proslava tisućugodišnjice Hrvatskog kraljevstva (1925. – 1925.) na dubrovačkom području* (Dubrovnik: Dubrovački muzeji/Muzej suvremene povijesti, 2010); Jasmina Sirovec i Dragica Barešić, „Perivoj samostanskoga sklopa sv. Franje Ksaverskog u Zagrebu”, *Prostor* 13, sv. 2(30) (2005): 159–172;

Rad je podijeljen na dio koji se bavi nastankom ideje o proslavi i njenim inicijatorima, kao i političkim okolnostima koje su utjecale na njezino održavanje. U nastavku pratimo studije slučaja po mjestima, da bismo se pozabavili vizualnom kulturom i ikonografijom, te se naposljetku osvrnuli na arhivske izvore i način njihove transkripcije.

2. Od ideje do izvedbe (1899. – 1925.)

Ideja o proslavi tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva svoje je izvorište imala u brojnim stranim uzorima s kraja 19. st., kao što su to jubileji vladavine kraljice Viktorije 1887. i 1897. godine ili proslava stotinu godina Francuske revolucije u Parizu 1889. godine. Najveći je utjecaj ostavila ipak nedvojbeno proslava dolaska Mađara na područje Ugarske.

Mađarski povjesničari u pripremama za proslavu ni sami nisu bili sigurni kada se ova seoba zapravo odigrala, već su se mogli usuglasiti tek oko desetljeća, a bila je riječ o 90-tim godinama 9 st.⁸ Sličan je slučaj bio i s hrvatskom proslavom, pa će tako o istome u Družbi „Braća Hrvatskog Zmaja“ raspravljati još 1918. godine, kada publicist i vjerski pisac Ivo Guberina u jednome svojem pismu uredništvu „Hrvatskog zmaja“, analizirajući mišljenja hrvatskih povjesničara, predlaže 924. godinu, kao vrijeme krunidbe prema kojem bi trebalo prilagoditi proslavu tisućugodišnjice.⁹ Proslava tisućugodišnjice dolaska Mađara u Panoniju održana je u Budimpešti 1896. godine, postavljena je velika izložba, a do danas nas na nju podsjeća konjički spomenik kneza Arpada na Trgu heroja u Budimpešti. Odjaci proslave dotaknuli su se i tada hrvatskog područja kraljevstva sv. Stjepana, pa je u Zemunu podignuta Milenijska kula kao jedan od sedam spomenika podignutih po čitavoj tadašnjoj Ugarskoj (spomenici se nalaze u Budimpešti i Segedu u Mađarskoj, Brašovu u Rumunjskoj, Devinu u Slovačkoj, Mukačevu u Ukrajini, Nitri u Slovačkoj i Zemunu u Srbiji).¹⁰ Prema arheologu i svećeniku Flórisu Rómeru, koji se zalagao za održavanje ovakve proslave u Ugarskoj, „izložbe, povijesne procesije, kazališne predstave i povijesno obrazovanje služe istoj svrsi: razviti pogled na povijest kod različitih slojeva društva“.¹¹ Drugim riječima, svi ovi elementi mogu se shvatiti gotovo kao pedagoški instrumenti kojima se kroz razne spektakle oblikuje „nacionalna memorija“.

Prva zabilježena inicijativa za obilježavanje tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva potekla je iz Duvna već 1899. godine, što možemo popratiti u polutjedniku *Osvit* iz Mostara. Za

Znameniti i zaslužni Hrvati, te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925 – 1925 (Zagreb: Odbor za izdanje knjige „Zaslužni i znameniti Hrvati 925–1925“, Hrvatski štamparski zavod d. d., 1925)..

⁸ Anna Štovičková, „Oslavy uherského milénia 1896“ (diplomski rad, Univerzita Karlova, Filozofská fakulteta, Prag, 2012), CU Digital Repository, pristupljeno 15. kolovoza 2025. < <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/48667> >.

⁹ HR-HDA-635.5.5. DBHZ. Obilježavanje povijesnih obljetnica i kulturne proslave, kut. 80

¹⁰ Radovan, „Gardoš kula – Zanimljivosti koje niste znali“, Zemun Info, 30. travnja 2025., pristupljeno 15. rujna 2025., <<https://www.zemuninfo.rs/gardos-kula/>>.

¹¹ Millisits Máté, „Celebrating the Millennial Past of the Hungarian Nation“, PestBuda, 1. svibnja 2021., pristupljeno 15. rujna 2025., <https://pestbuda.hu/en/cikk/20210513_celebrating_the_millennial_past_of_the_hungarian_nation >.

daljnji korak pri organizaciji proslave i preciznije određivanje njezinih manifestacija trebat će ipak pričekati osnivanje. Sličnim će putem poći i članovi Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja“ koji su netom nakon osnivanja, na zasjedanju 7. zmajskog zbora (i 3. sijelu Časnog zbora) održanom 19. kolovoza 1906.,¹² predložili da se na 1000. godišnjicu Hrvatskog Kraljevstva „u Zagrebu priredi velika zemaljska izložba, a u kićenom Maksimiru prva etnografska izložba, na kojoj bi bili zastupljeni svi krajevi, gdje obitavaju Hrvati, pored ostalih raznih svečanosti“.¹³

Za ideje o dodatnoj razradi i detaljnoj organizaciji proslave ipak je trebalo pričekati 1914. godinu, kada su zmajska braća Emil pl. Laszowski,¹⁴ Velimir Deželić st.¹⁵ i Tonka Deželić¹⁶ zajednički izradili sveobuhvatan koncept, koji spaja kulturu, znanost, pučku tradiciju i monumentalne manifestacije s jasnom političko-nacionalnom porukom. Više o ideji organizacije proslave možete pročitati u transkriptima arhivskih izvora objavljenima u ovom broju *Fontesa*.¹⁷ S obzirom na transkript, možemo zaključiti da ovdje nije bila riječ o samostalnoj zamisli Emila Laszowskog, kako to u svojoj knjizi *Kralj Tomislav kroz tisuć godina* tvrdi Mario Jareb. Svejedno, cilj proslave ostaje isti, veličanje ideje hrvatske državnosti u okviru Ugarske.

Na osnovnu ideju nadograđuje se 1917., tijekom Prvoga svjetskog rata, fra Mijo Čuić¹⁸ župnik iz Duvna (danas Tomislavgrad) koji ideju proslave tisuću godina (925. – 1925.) krunidbe, potaknut razmišljanjima dijela povjesničara (Kukuljević, Smičiklas, Klaić), nadograđuje idejom izgradnje spomen-crkve i Tomislavova doma u Duvnu. U sam projekt naknadno se uključuju i „Braća Hrvatskog Zmaja koja primaju Čuića u svoju družbu, a Stjepan Podhorsky zmaj Vinagorski izrađuje nacрте za crkvu u Tomislavgradu.¹⁹ U svojoj želji za prikupljanjem novca za crkvu fra Čuić će posjetiti i hrvatske iseljenike u SAD-u

¹² Milovan Petković, *Zmajska kronika I.: Kronološki prikaz povijesti Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja“ 1905–2005, sv. I: Razdoblje 1905–1909* (Zagreb: Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja“, 2016), str. 121.

¹³ „Hrvatsko slavje na Duvanjskom polju: O tisućugodišnjici krunisanja prvoga hrvatskoga kralja Tomislava“, *Jutarnji list*, Zagreb, br. 81, 22. srpnja 1924. str. 71.

¹⁴ Emilij Laszowski (Brlog kraj Ozlja, 1. travnja 1868. – Zagreb, 28. studenoga 1949.), hrvatski povjesničar, arhivist i kulturni djelatnik, ujedno i Veliki meštar Družbe Braće Hrvatskog Zmaja. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., pristupljeno 18. kolovoza 2025., <<https://enciklopedija.hr/clanak/laszowski-emilij>>. Ime je često pisano u različitim varijantama: Emil, Laszowski, Lašovski, Laszovsky itd.

¹⁵ Velimir Deželić st. (Zagreb, 21. veljače 1864 – Zagreb, 7. veljače 1941), hrvatski književnik, leksikograf i knjižničar. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., pristupljeno 2. rujna 2025., <<https://enciklopedija.hr/clanak/dezelic-velimir-st>>.

¹⁶ Antonija (Tonka) Deželić (Kontakt) (Zagreb, 1. siječnja 1869. – Zagreb, 3. siječnja 1945.), supruga Velimira Deželića st., Antonija Deželić (Kontakt), pristupljeno 14. rujna 2025., <<https://www.geni.com/people/Antonija-De%20C5%BEeli%C4%87/6000000038957739640>>.

¹⁷ HR-HDA-1964. Obitelj Deželić, „Rođena zamisao o proslavi tisućugodišnjice hrv. Kraljevstva“, kut. 8

¹⁸ Mijo (Ivan) Čuić, svećenik i kulturni djelatnik (Bukovica kraj Duvna, 10. studenoga 1882. – Mostar, 8. siječnja 1959.). Jedna od vodećih figura u izgradnji Duvanjske bazilike, franjevačkog samostana i Hrvatskog doma u Duvnu. Hrvatski biografski leksikon (1983 – 2024), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., pristupljeno 14. rujna 2025., <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/cuic-mijo-kulturni-djelatnik>>.

¹⁹ Stjepan Podhorsky (Zagreb, 21. XII. 1875. – Zagreb, 13. IX. 1945), hrvatski arhitekt. U vlastitim projektima za crkve nastojao je stvoriti stil zasnovan na elementima bizantske i starohrvatske arhitekture. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., pristupljeno 2. rujna 2025., <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/podhorsky-stjepan>>

(1919. – 1921.), ali i samog državnog vladara kralja Aleksandra (1924.), koji će dati 60 000 dinara za projekt izgradnje spomenckrke.

Proslava tisućugodišnjice krunidbe hrvatskoga vladara raspadom Austro-Ugarske i formiranjem novoga Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine ponešto će promijeniti politički predznak. Politička će se borba odigravati (prije svega) između hrvatskih i srpskih političkih i kulturnih elita, pri čemu će se jedni krunidbom Tomislava koristiti kao argumentom koji potvrđuje hrvatsku državnost, dok će druga strana nastojati kroz prihvaćanje Tomislava naglasiti element „ujedinjenja“ koje svoj logični slijed ima u novoj državi – kralj Tomislav i kralj Aleksandar kao njegov logični sljednik.

Sve nas to priprema za 1925. godinu, kada će proslava poslužiti kao politički poligon: dvije će suprotstavljene strane proslavljati krunidbu Tomislava, jedna ističući nacionalnu (plemensku) važnost i hrvatsko prvenstvo u imanju samostalne države na prostoru Kraljevine SHS, a druga kao prethodnicu jugoslavenske državne ideje, koju nastavlja kralj Aleksandar. Tu će se uplesti i Katolička Crkva pokušavajući pomiriti jedne i druge, dok će Hrvatska seljačka stranka nakon inicijalnog odbijanja proslave, nakraju, prema sporazumu s radikalima i ulasku Stjepana Radića u vladu 1925. godine, zauzeti stav koji je moguće iščitati iz dopisa Ministarstva prosvjete od 14. prosinca 1925. U njemu se ističe kako je Tomislav na Duvanjskom polju (u današnjoj BiH) proglašen, a, prema Nekima, i izabran – „seljačkim kraljem“, da je kao odan katolik odlučno obranio staroslavensko bogoslužje, da je na istoku štitio Srbe od Bugara i zbrinuo njihove velikaše te na sjeveru zaustavio prodor Mađara, a da između Hrvata i Srba ni prije ni poslije njega nije bilo sukoba, pa se stoga ova hrvatska tisućugodišnjica ima slaviti kao jubilej bratstva i narodnog sporazuma.²⁰

3. Proslave i svečanosti u povodu obilježavanja obljetnice 1000 godina Hrvatskog Kraljevstva

3.1. Sveobuhvatnost proslava na području Hrvatske

Brojni izvori, u većoj ili manjoj mjeri, govore o proslavama 1000. godišnjice Hrvatskoga Kraljevstva te o načinima na koje su ih pojedina mjesta obilježila na području današnje Republike Hrvatske, ali i izvan njenih granica, prije svega na području Bosne i Hercegovine. O stvarnim razmjerima angažmana Hrvata na tim prostorima svjedoče brojni dopisi, pozivnice, programi te popratni materijali. Tijekom 1925. i u idućim godinama organizirane su svečanosti, formalne i neformalne proslave, izrađeni su brojni spomenici te otkrivane spomen-ploče koje su izradili renomirani hrvatski umjetnici u čast kralju Tomislavu i Hrvatskom Kraljevstvu, ali i znamenitim Hrvatima koji su tijekom povijesti dali svoj doprinos hrvatskom kulturnom, političkom i povijesnom razvoju. Materijali o proslavama koji se nalaze u fondovima Hrvatskoga državnog arhiva ne nude samo uvid u osnovne informacije o proslavama već i u one zakulisne procese koji su započeli mnogo prije njihovih održavanja.

²⁰ HR-HDA-147. Savska banovina. Prosvjetno odjeljenje. 5.2. Akcije, izložbe, proslave, priredbe, kut. 266.

Kako je započela ideja o proslavi? Tko je organizirao proslave na određenim područjima i s kojim idejama i motivima? Kako su birani umjetnici koji su bili zaduženi za izradu spomenika te tko je i kako financirao proslave te brojne spomenike i spomen-ploče znamenitim Hrvatima u čiju su se čast podizale, odajući time počast tisućljetnom Hrvatskom Kraljevstvu?

Da je postojalo više različitih vizija oko održavanja proslave, za početak govore podatci o tome da je u pojedinim mjestima bilo više proslava održanih u različito vrijeme i u organizacijama različitih društvenih i političkih opcija. Prema Jarebu, već u proljeće 1925. bilo je jasno da se velika i jedinstvena proslava koja je planirana neće održati, među ostalim, i zbog slabog djelovanja Centralnog odbora za proslavu tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva pa su se organizacije uglavnom često svele na inicijative pojedinih društava ili gradskih vlasti.²¹

3.1.1. Proslave u Zagrebu i okolici

Iako su još početkom siječnja Braća Hrvatskog Zmaja zaprimila poziv Anke Dinagl u ime Društva zagrebačkih Hrvatica za proslavu tisućugodišnjice Hrvatskoga kraljevstva „Tomislav“ za sudjelovanje u pontifikalnoj misi u stolnoj crkvi koju će predvoditi nadbiskup Antun Bauer²² 6. siječnja 1925., čime bi ujedno počela i proslava, pravu središnju crkvenu proslavu nadbiskup Bauer predvodio je 21. lipnja 1925. na blagdan Presvetog Srca Isusova u zagrebačkoj katedrali.²³ Sljedeća, civilna proslava uz okupljenih 70 000 ljudi održana je u Zagrebu od 4. do 6. srpnja 1925. Prvi dan navedene proslave obilježila je povorka, a svečana misa i velika pučka svečanost u Maksimiru na programu su bili sljedećeg dana.²⁴ Svečanost uz državnu potporu te posjet kralja Aleksandra, kraljice Marije te brojnih drugih visokopozicioniranih političkih uzvanika, uključujući i Stjepana Radića, održala se 15. i 16. kolovoza 1925. te je povezana s III. hrvatskim svesokolskim sletom, koji je započeo dan prije.

Dana 7. i 8. rujna 1925. proslava je održana u zgradi Hrvatskoga državnog sabora u organizaciji Jugoslavenskoga sokolskog saveza, uz delegate iz 36 župa i službene izaslanike zagrebačkih civilnih i vojnih vlasti te niza društava (od Proforskog društva i Matice do Orjune i ženskih udruga). Uz velikog župana Treščeca i kraljeva zastupnika, generala Uzuna Mirkovića, poznati prof. Viktor Novak održao je polusatno predavanje o Tomislavu.²⁵ Potom je zbor sokola kralju Aleksandru uputio pozdravni brzojav koji ga slavi kao onoga koji je „oživio sjaj Tomislavove krune” državnim ujedinjenjem i ostvario „težnje Tomislava i Nemanjića”.

²¹ Mario Jareb, *Kralj Tomislav kroz tisuć godina* (Zagreb: Despot infinitus d. o. o., 2017.), str. 121.-122.

²² Antun Bauer (Breznica kod Bisaga, 11. veljače 1856. — Zagreb, 7. prosinca 1937.), teološki i filozofski pisac, zagrebački nadbiskup. Hrvatski biografski leksikon (1983 – 2025), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., pristupljeno 22. listopada 2025. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/bauer-antun-teolog>>.

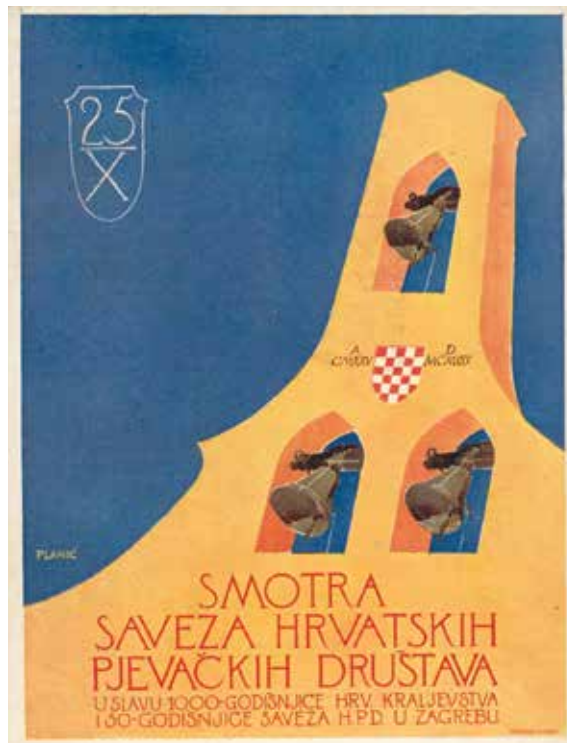
²³ HR-HDA-635. DBHZ, kut. 82; Jareb, *Kralj Tomislav kroz tisuć godina*, str. 121.

²⁴ HR-HDA-635. DBHZ, kut. 82.

²⁵ Viktor Novak (Donja Stubica, 4. veljače 1889. – Beograd, 1. siječnja 1977.), hrvatski povjesničar, profesor na Filozofskom fakultetu u Beogradu. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., pristupljeno 22. rujna 2025., <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/novak-viktor>>.

Dana 13. rujna 1925. u organizaciji društva Hrvatska žena, a pod pokroviteljstvom zastupstva slobodnog i glavnog grada Zagreba, organizirano je narodno proštenje s posvetom obnovljene crkve sv. Franje Ksaverskog s križnim putem, u uspomenu na prvoga hrvatskog kralja Tomislava.²⁶ Sudionici okupljeni pred Umjetničkim paviljonom odjeveni u narodne nošnje krenuli su u povorci preko Zrinjevca, Bakačeve ulice i Nove Vesi na Ksaver, gdje je svečanu misu služio senjski biskup mr. Marušić, koji je u toj prigodi blagoslovio zastavu društva Hrvatska žena.²⁷

Savez hrvatskih pjevačkih društava osnovao je pak Odbor Saveza hrvatskih pjevačkih društava za proslavu 1000. godišnjice Hrvatskoga Kraljevstva u Zagrebu, te je Smotra Saveza hrvatskih pjevačkih društava u slavu 1000. godišnjice Hrvatskoga Kraljevstva i 50. godišnjice Saveza H. P. D. u Zagrebu u njihovoj organizaciji održana 25. i 26. listopada 1925. Pod pokroviteljstvom zagrebačkog gradonačelnika Vjekoslava Heinzela, ova se velika smotra s bogatim programom i velikim odazivom pjevačkih društava s područja Hrvatske, Vojvodine i BiH održala u Hrvatskom narodnom kazalištu.

Slika II. Letak s motivom plakata Smotre Saveza hrvatskih pjevačkih društava

²⁶ HR-HDA-635. DBHZ, kut. 82.

²⁷ Jasmina Sirovec i Dragica Barešić, „Perivoj samostanskoga sklopa sv. Franje Ksaverskog u Zagrebu“, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, br. 13, sv. 2(30) (2005): str. 168.

Obilježavanja obljetnice Kraljevstva u manjem su se obujmu događala i u idućim godinama. Na primjer, Hrvatsko učiteljsko društvo za Grad Zagreb i okolici 11. ožujka 1926. održalo je svečanu skupštinu u povodu obljetnice kraljevstva, a Društvo za izgradnju jubilarne crkve u spomen hrvatskom kralju Tomislavu Zagreb, inicijalno osnovano kao Odbor za gradnju jubilarne spomen crkve Kralja Tomislava 1923., u 1931. godini organiziralo je plesnjak na Savi uz krijesove, vatrogasnu glazbu i tamburaše.²⁸ Kamen temeljac za crkvu, čija je gradnja inicirana u spomen na 1000. obljetnicu Hrvatskoga Kraljevstva, zbog čega je u početku nazivana „crkvom kralja Tomislava“, položen je tek 1940. godine, a izgradnja je tekla sporo i nailazila na brojne probleme, zbog čega je konačno dovršena tek u 21. stoljeću. Nerealizirane projekte za crkvu radio je poznati arhitekt i umjetnik Ivan Meštrović, čiji je doprinos ipak ostao u obliku skulpture Krista Kralja u navedenoj crkvi.²⁹

Osim navedenih proslava u različitim organizacijama koje su priređene u Zagrebu, valja spomenuti i nekoliko njih koje su se održale u tadašnjoj okolici grada Zagreba, a danas u njegovu sastavnom dijelu.

Seljački odio Bukovac – Remete Hrvatskog sokola II. organizirao je proslavu pri posvećenju kamena novoga sokolskog doma u Remetama 27. rujna 1925., pri čemu je ujedno organizirana i proslava tisućogodišnjice Kraljevstva za župu Remete.³⁰ Organizaciju građanske proslave Kraljevstva preuzelo je Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac.³¹ U Stenjevcu je odbor za proslavu 1000. godišnjice Kraljevstva pokrenuo inicijativu da se u povodu milenijske proslave posadi lipa, ali zbog, prema mišljenju stručnjaka, nepovoljnih uvjeta za sadnju zbog kojih se lipa ne bi primila, obilježavanje je odgođeno do daljnjeg.³²

Na području ondašnje Zagrebačke oblasti, tj. današnje bliže i dalje okolice Zagreba, jedna od proslava održala se u Bregani, gdje je Odjel Samoborskog Hrvatskog sokola u Bregani uputio Braći Hrvatskoga Zmaja pozivnicu za održavanje proslave uz otkriće spomen-ploče te pučku zabavu 11. listopada.³³ Odbor za proslavu tisućogodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva u Krašiću je 26. prosinca 1925. u večernjim satima organizirao bakljadu s pohodom po selu, a sljedećeg dana službu Božju i otkriće spomen-ploče.³⁴ O proslavi u Svetom Martinu i Galgovu 11. listopada Braća Hrvatskoga Zmaja obaviještena su dopisom od 2. listopada 1925., u kojem su pozvani na obilježavanje svetom misom, proslavom i sadnjom lipe uz prisutnost društava iz Okića i Samobora.³⁵ Hrvatsko planinarsko društvo podružnica Japetić 27. rujna 1925. organizira otkriće milenijskog spomenika (križa)

²⁸ HR-HDA-635. DBHZ, kut. 82.

²⁹ Zorana Sokol Gojnik, Igor Gojnik, „Crkva Krista Kralja u Zagrebu Ivana Meštrovića. Arhitektonski projekti“, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, br. 18, sv. 2 (40) (2010): str. 306.-321.

³⁰ HR-HDA-635. DBHZ, kut. 82.

³¹ Isto, kut. 81.

³² Isto, kut. 82.

³³ Isto, kut. 81.

³⁴ Isto.

³⁵ Isto.

u Stojdragi, a, prema dokumentaciji, u ovom je obilježavanju sudjelovalo čak 18 članova Braće Hrvatskoga Zmaja.³⁶

Prvu proslavu obljetnice u Varaždinu organizirala je 19. lipnja 1925. Crkva prema odredbi nadbiskupa dr. Antuna Bauera. Središnja se varaždinska proslava održala od 14. do 16. studenoga 1925., a tom su prigodom održani koncert varaždinskoga pjevačkog društva Tomislav s predavanjem Božidara Širole, svečano je otkrivena spomen-ploča Vatroslavu Jagiću, u nastavku s banketom i večernjim plesom, a posljednjeg dana proslave otvoren je varaždinski muzej u Starom gradu.³⁷ Iznad ulaza u Stari grad postavljena je ploča u spomen tisućogodišnjice Hrvatskog Kraljevstva te otvorenja muzeja.³⁸ Navedenoj proslavi prethodile su dvije manje – Svečano društveno sijelo s predavanjem 8. rujna 1925. u organizaciji Sokolskoga društva u Varaždinu, s godišnjom javnom vježbom te večernjom pučkom zabavom i plesom, a u Biškovcu je na inicijativu Hrvatskoga dobrovoljnog vatrogasnog društva podignut obelisk s uklesanim natpisom „925–1925. TOMISLAV / Rod bo samo koj si mrtve štuje / Na prošlosti budućnost si snuje”.³⁹

3.1.2. Ostale proslave diljem Hrvatske

Bilo bi gotovo nemoguće pobrojiti i u jednom radu ovako manjeg opsega pobliže opisati i dočarati proslave u svim većim i manjim mjestima diljem i izvan granica današnje Republike Hrvatske koja su, svako prema mogućnostima, na više ili manje raskošne načine obilježila proslavu tisućite godišnjice Hrvatskoga Kraljevstva tijekom 1924., 1925. i 1926. godine, a u mnogim mjestima i kasnije. Proslavama je, u pravilu, zajedničko bilo obilježavanje na način da su se, prema mogućnostima, postavljali spomenici i spomen-ploče kralju Tomislavu i Hrvatskom Kraljevstvu, ali vrlo često i zaslužnim Hrvatima koji su dali svoj izravan doprinos unapređenju hrvatske kulture i povijesti. Oko organiziranja proslava, ovisno o mjestima, angažirale su se lokalne vlasti, sokolska i pjevačka društva te razne druge organizacije.

U istočnim krajevima Hrvatske, koji su u vrijeme održavanja proslava obuhvaćali Srijemsku i Osječku oblast, valja spomenuti obilježavanje obljetnice Kraljevstva u Bjelovaru, koji je tada pripadao Osječkoj oblasti. Ono se održalo već u listopadu 1924. godine postavljanjem spomen-ploča Matiji Smodeku, hrvatskom doktoru prava te prvom predavaču hrvatskog jezika na Kraljevskoj akademiji znanosti, te Ferdi Rusanu, amaterskom pjesniku, kazališnom djelatniku i glazbeniku poznatom po domoljubnom i prosvjetiteljskom djelovanju.⁴⁰

³⁶ Isto, kut. 82.

³⁷ Božidar Širola (Žakanje, 20. prosinca 1889. – Zagreb, 10. travnja 1956.), hrvatski skladatelj i muzikolog. Božidar. Istarska enciklopedija (2005), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., pristupljeno 30. listopada 2025., <<https://istra.lzmk.hr/clanak/sirola-bozidar>>.

³⁸ Vladimir Huzjan, „Uloga Krešimira Filića u proslavi tisuću godina postojanja Hrvatskog Kraljevstva u Varaždinu 1925. godine“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin* br. 23 (Varaždin, Zagreb, 2012.): str. 96.-97.

³⁹ Isto, str. 85.

⁴⁰ Emil Laszowski, ur., *Znameniti i zaslužni Hrvati, te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925.* (Zagreb: Odbor za izdanje knjige „Zaslužni i znameniti Hrvati 925-1925“, Hrvatski štamparski zavod d. d., 1925.), str. 232, 241-242.

Osječka proslava održana je početkom rujna 1925. godine. Ona je, kako piše Jareb, bila *najplemenskija* proslava od svih onih održanih u velikim gradovima. O posebno organiziranoj svečanoj rasvjeti grada, bogatom programu te o pučkoj zabavi koja je uslijedila nakon formalne proslave detaljno je izvijestio osječki *Hrvatski list* u izdanju posebno posvećenom proslavi 6. rujna 1925.⁴¹

Sredinom rujna 1925., točnije, 13. rujna, u spomen obilježavanja tisućugodišnjice Kraljevstva te uz prisutnost Velikog meštra BHZ-a Emilija Laszowskog, Hrvatsko sokolsko društvo u Novskoj podiže spomen-ploču Luki Iliću, rođenom Oriovčaninu, koji je kao svećenik djelovao u Novskoj, povjesničaru, sabiraču narodnog blaga te autoru, uz ostala djela, prve hrvatske široko zasnovane etnološke studije Narodni slavonski običaji.⁴²

Brigu o proslavi tisućugodišnjice Kraljevstva u ondašnjoj Gjulavesi, današnjem Đulovcu, preuzelo je Hrvatsko pjevačko društvo Bršljan, koje je uz prisutnost Braće Hrvatskog Zmaja u dvorištu crkve postavilo prigodni spomenik 4. listopada 1925. Da proslava tamo nije prošla bez izgreda, izvješćuje Juro Valečić u dopisu Braći Hrvatskoga Zmaja 6. listopada 1925., u kojem, među ostalim, piše:

„K opisu proslave tisućugodišnjice u Gjulavesi mislim da bi bilo dobro iztaknuti i ovo da k svečanosti prisustvovali su i pravoslavni kao susedni pravoslavni paroh iz Katinca i općinsko poglavarstvo te svi učitelji iz okolice dje ih je većina pravoslavnih. Videlo se tu i tamo i seljaka iz okolice a bio je i seljak i to najveći iztaknuti pristalica i desna ruka crnoga Pribca, Lazo Gruić, koji nije došao tamo da i on tu slavu popuni svojim pristupom već je došao da može kritizirati i smetati govornike sa neumjesnim upadicama.⁴³

Taj jadnik žali što se tako liepo u njegovoj blizini slavi Hrvatstvo, koje on sa svojim crnim Pribcem mrzi – nada sve a takodjer mu je krivo što je Hr. selj. stranka priznala monarhiju, jer je govorniku kad je spomenuo današnju Kraljevinu dobacio Republiku. Jadnik zdvaja za svoj stolac i za Pribčevu vlast.⁴⁴

Jedna od najvećih proslava obilježavanja 1000. godišnjice Hrvatskog Kraljevstva održana je u Požegi 1926. godine. Realizacija proslave obljetnice Kraljevstva te postavljenije spomen-ploča književniku i načelniku Požege Franji Cirakiju⁴⁵ te Miroslavu Kraljeviću (1823. – 1877.), velikom županu požeškom, književniku i osnivaču prve požeške tiskare, bila je jedna od prvih inicijativa novoizabranoga požeškog gradonačelnika Julija Kempfa.⁴⁶ On se u kolovozu 1925. godine obraća za pomoć i preporuku za izradu spomen-plo-

⁴¹ Jareb, *Kralj Tomislav kroz tisuć godina*, str. 147-148.

⁴² Emil Laszowski, ur., *Znameniti i zaslužni Hrvati*, str. 113.

⁴³ Vjerojatno Svetozar Pribičević (Hrvatska Kostajnica 26. listopada 1875. – Prag, 15. rujna 1936.), hrvatski političar, potpredsjednik Narodnog vijeća, ministar unutarnjih poslova Kraljevine SHS, ministar prosvjete. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.-2025., pristupljeno 30. listopada 2025., <<https://enciklopedija.hr/clanak/pribicevic-svetozar>>.

⁴⁴ HR-HDA-635. DBHZ, kut. 81.

⁴⁵ Franjo Ciraki (Požega, 10. studenoga 1847. – Požega, 13. veljače 1912.), hrvatski književnik i višegodišnji gradonačelnik Požege. Ciraki, Franjo. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., pristupljeno 14. rujna 2025., <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/ciraki-franjo>>.

⁴⁶ Emil Laszowski, ur., *Znameniti i zaslužni Hrvati*, str. 49, 145.

ča Braći Hrvatskoga Zmaja s idejom i namjerom da se u sljedećoj godini postavi spomen-ploča Cirakiju, a početkom 1926. godine u gradskom su proračunu osigurana sredstva da se ploče postave i Cirakiju i Kraljeviću. Naposljetku, uz dogovore s Braćom Hrvatskoga Zmaja i nakon razmatranja ponuda poznatih ondašnjih kipara Frane Cote i Vojte Braniša,⁴⁷ konačno je dogovoreno da će spomen-ploče te mramorne ploče s kratkim historijatom Požege na milenijskom spomeniku izraditi Braniš. Posao je, kako se vidi iz dopisa požeškog gradonačelnika Julija Kempfa u kojem piše Braći Hrvatskog Zmaja, dovršen uz zadovoljstvo i pohvale lokalnih vlasti: „Prof. Braniš izvršno je zgotovio reliefe Kraljevića i Cirakija, a još nam zgotovlja mramornu ploču s kratkim historijatom Požege za milenijski spomenik. O svemu više usmeno!”⁴⁸ Cjelokupna proslava na kojoj je postavljen milenijski obelisk s prigodnim tekstom i kipom sokola te spomenute dvije spomen-ploče odigrala se 26. rujna 1926. Nakon Drugog svjetskog rata, sokol je sa spomeničkog obeliska uklonjen, a ostatak spomenika uništen. Godine 2024. pokrenuta je inicijativa za izradu replike i ponovno postavljanje spomenika u sklopu obilježavanja 1100. godišnjice Hrvatskog Kraljevstva.⁴⁹

Slika III. Spomenik Hrvatskom Kraljevstvu u Požegi

⁴⁷ Vojta Braniš (Bzenec, Češka, 2. veljače 1893. – Zagreb, 29. studenoga 1983.) hrvatski kipar i likovni pedagog. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., pristupljeno 14. rujna 2025., <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/branis-vojta>>.

⁴⁸ HR-HDA-635. DBHZ, dopis Kempfa BHZ-u, kut. 55.

⁴⁹ Sastanak Velikoga meštra i gradonačelnika Požege vezano za izgradnju replike Milenijskog spomenika kralju Tomislavu u Požegi, Požega, 10. listopada 2024.” Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja”, pristupljeno 22. rujna 2025., <<https://dbhz.hr/sastanak-velikoga-mestra-i-gradonacelnika-pozege-vezano-za-izgradnju-replike-milenijskog-spo-menika-kralju-tomislavu-u-pozezi-pozeza-10-listopada-2024/>>.

Vežano za kontinentalnu Hrvatsku, brojni sadržaji iz tiska onoga vremena izvješćuju i o proslavama iz Koprivnice, Krapine i Krapinskih Toplica, Kutjeva, Lipovca, Našica, Nove Gradiške, Novske, Orahovice, Petrinje, Pitomače, Siska, Stupničkih Kuta, Valpova te niza drugih manjih mjesta, te u Čakovcu, koji je u vrijeme održavanja proslava pripadao Mariborskoj oblasti.⁵⁰

Brojne su proslave održane i na području ondašnje Primorsko-krajiške oblasti, koja je obuhvaćala kontinentalni dio južno i istočno od Karlovca te dio današnjega Gorskog kotara, Like te Primorja bez otoka. Ambiciozna ideja ogulinskog odvjetnika Sokolića, koji se u rujnu 1925. godine obraća Braći Hrvatskog Zmaja s idejom da bi „o hiljadugodišnjici valjalo postaviti spomenik svoj jedanaestorici Hrvatskih narodnih kraljeva jedan sa natpisom „Hrvatski narodni kraljevi 925-1102“, nažalost, nije realizirana.⁵¹ Dana 8. kolovoza 1926. podignut je spomenik samo kralju Tomislavu i tisućugodišnjici Hrvatskog Kraljevstva u povodu 20. godišnjice djelovanja društva Hrvatski sokol u Ogulinu.

Za pomoć i savjetovanje u vezi s organizacijom proslave tisućite godišnjice Hrvatskoga Kraljevstva Braći Hrvatskoga Zmaja obratio se i predsjednik Odbora za proslavu 1000. godišnjice Hrvatskoga Kraljevstva u gradu Senju Grgo Ratković s inicijativom da se u povodu obilježavanja postave spomen-ploče zaslužnim Hrvatima piscu Vjenceslavu Novaku (1859. – 1905.), rođenom Senjaninu, pjesniku Silviju Strahimiru Kranjčeviću (1865. – 1908.) i pjesniku dr. Milanu Ogrizoviću (1877. – 1923.). Prijedlog je svesrdno prihvaćen uz dodatnu ideju da se spomen-ploča postavi i Pavlu Ritteru Vitezoviću (1652. – 1713.).⁵² Dana 5. rujna 1925. u večernjim satima održana je svečana povorka s glazbom i bakljadom te koncert, a sljedećeg dana u jutarnjim satima svečana misa, otkrivanje spomen-ploča te u večernjim satima predstava „Na duvanjskom polju“ te koncert i ples.

Prema izvještajima tiska, proslave su se, među ostalim gradovima, održale i u Brodu na Kupu, u Čabru, Delnicama, Gospiću, Lokvama, Novom Vinodolu, Selcu i ostalim mjestima.⁵³

I na području ondašnje Splitske oblasti brojni su gradovi, sela i zaselci obilježili 1000. godišnjicu Kraljevstva. O svim je proslavama, u većem ili manjem obujmu, izvješćivao tisak, u kojemu primjerice, možemo pronaći izvještaje s proslava u Splitu, Sinju, Šibeniku ili Vrbanju na Hvaru.⁵⁴

Milenijska proslava uz sudjelovanje svih sedam Kaštela pokraj Splita organizirana je 20. prosinca 1925. Predsjednik organizacijskog odbora Vicko Livaković dopisom od 13. srpnja 1925. obavještava BHZ o tijeku proslave te o ostalim planiranim detaljima: „Sveukupna Kaštela njih 7. na broju, odlučili su da dneva 20. prosinca ove godine proslave 1000 godišnjicu prvog hrvatskog kralja Tomislava, otkrićem spomen-ploče na crkvi

⁵⁰ HR-HDA-635. DBHZ – novinski isječki nalaze se u kutijama 81 i 82, odloženi abecedno prema mjestima održavanja proslava.

⁵¹ Isto, kut. 81.

⁵² Emil Laszowski, ur., *Znameniti i zaslužni Hrvati*, str. 146, 200, 202, 276.

⁵³ HR-HDA-635. DBHZ, Novinski isječki abecedno prema mjestima, kut. 81, 82.

⁵⁴ Isto, Novinski isječki, kut. 81.

Kaštel-Lukšića. Toj će proslavi, koja počima u jutro rano sa budnicom prisustvovati sva hrvatska društva sa 5 glazbenih društava.⁵⁵

O realizaciji proslave dopisom od 19. siječnja 1926. u ime odbora izvješćuje Grgur Lukas:

„Žao nam je što Vam nije bilo moguće usljed kratkog vremena prisustvovati proslavi hiljadu godišnjice naše državnosti, koja je usprkos velike jugovine, ispala veličanstveno. Prilažem Vam izrezak iz novina o proslavi iste te sliku povorke kroz Kaštel-Stari u koji je prisustvovalo 5000 ljudi.

Nažalost usljed ružna vremena slike nijesu ispile dobro te Vam ovu najbolju prilažem. Natpis ploče 107/cm. Na vječni spomen tisuću godišnjice krunisanja prvog kralja Hrvatske 'Tomislava' Sveukupna Kaštela hrvatskim duhom zadojena, ovu ploču dne 20 prosinca svome kralju postaviše.

Ploča mramorna.⁵⁶

Na području dubrovačke oblasti, u gradu Dubrovniku se nakon višestrukih odgađanja, proslava konačno održala 12. i 13. prosinca. Službeni početak proslave označen je ispaljivanjem 21 hitca u 15 sati s Minčete, siromasima se dijelio kruh s utisnutim slovom „T“, u 18 sati upaljena je svečana rasvjeta, u 19 sati krenula je svečana povorka. Svečana akademija održana je u 20 sati izvođenjem državne himne u Bondinu kazalištu, a nastavljena bogatim kulturnim programom. Program je sljedećeg dana započeo glazbom, svečanim hvalospjevom u dubrovačkoj katedrali te otkrivanjem spomen-ploče s natpisom, a nastavio se zabavama po društvima i večernjim vatrometom.⁵⁷

Prva proslava na širem dubrovačkom području, prema Tonku Marunčiću, održala se u Mandaljeni u Župi dubrovačkoj 6. srpnja 1925., dok je, što se tiče cjelokupne Dubrovačke oblasti, to bilo u Janjini 5. srpnja 1925. Autor kroz izložbu daje pregled svih proslava i u to ime podignutih spomen-ploča, te govori o proslavama koje su tijekom 1925. i 1926. godine održane u Potomju, Liscu, Ponikvama, Ošlju, Vitaljini, Kuni Pelješkoj, Šipanskoj Luci, Putnikovićima, Mljetu (Babinom Polju), Majkovima, Orašcu, Trpnju, Žuljani, Slanom, Trsteniku, Lopudu, Postranju, Pridvorju, Suđurađu, Rijeci dubrovačkoj, Stonu, Banićima, Trstenom, Smokovljanima, Gružu, Cavtatu, Topolu, Doliju, Molunatu, Kliševu, Čilipima, Dubravki (Mrcine) te u ostalim mjestima.⁵⁸

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Tonko Marunčić, *Proslava tisućgodišnjice Hrvatskog kraljevstva (925. – 1925.) na dubrovačkom području* (Dubrovnik: Dubrovački muzeji/Muzej suvremene povijesti, 2010), str. 15.-17.

⁵⁸ Isto, str. 4-45.

3.2. Proslave izvan Hrvatske

3.2.1. Hrvatsko hodočašće i papa

Proslave tisućugodišnjice možemo pratiti i izvan granica tadašnje Kraljevine, za što prije svega možemo zahvaliti hrvatskom hodočašću za Svetu godinu 1925. koje je završilo u Rimu audijencijom kod pape Pija XI. u subotu 30. svibnja 1925. Papa je pred više od četiri tisuće hrvatskih hodočasnika pozdravio na hrvatskom jeziku s „Hvaljen Isus“, čestitao na „tisućugodišnjici hrvatskog kraljevstva“ i najavio da će na Duhove, „na žrtveniku apostolskog prvaka, s vašim kaležem“ prikazati svetu žrtvu „da vas Bog blagoslovi u budućnosti kao i u prošlosti“.⁵⁹

Čini se da ni katolički poglavar nije imao ništa protiv takve interpretacije povijesnih izvora. U svakom slučaju, ovaj spoj hodočašća, prisjećanja na povijesni događaj i papinskoga priznanja vidljiva u gesti darovanog kaleža i svečanog blagoslova bio je odličan uvod u veliku godinu.

3.2.2. Proslave u BiH i Srbiji

Kao trajna uspomena na proslavu 1000. godišnjice Hrvatskog Kraljevstva, a na inicijativu duvanjskog župnika fra Mije Čuića, još 1917. godine pokrenuta je ideja izgradnje duvanjske bazilike u Županju. Fra Čuić je organizirao opsežne akcije prikupljanja sredstava iz raznih izvora, uključujući i od kralja Aleksandra, zbog čega je nailazio na oštre kritike.⁶⁰ Temeljni kamen za crkvu blagoslovljen je 8. srpnja 1924., a u idućim godinama izgradnja je nailazila na brojne probleme i prepreke te još desetljećima nakon početka gradnje nije bila potpuno završena. U obližnjem je Livnu u organizaciji Odbora za proslavu hiljadugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva proslava održana tek iduće godine, 4. i 5. rujna 1926. podizanjem obeliska s reljefom kralja Tomislava na Trgu Zrinskoga, koji je nakon navedene proslave preimenovan u Trg Kralja Tomislava.⁶¹ Proslavama na području Bosne i Hercegovine, kao i u društvenim i političkim okolnostima koje su ih pratile, detaljnije se bavi autor Ivica Glibušić u članku *Proslave tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva u Bosni i Hercegovini s posebnim osvrtom na Mostar*. Na Širokom Brijegu proslava je održana 4. i 5. srpnja 1925., uz krijesove, svečano osvjetljenje i istaknute hrvatske zastave, te uz svečanu misu idućeg dana na kojoj su prisustvovali župnici s narodom iz okolnih župa. U Posušju se proslava održala 5. srpnja 1925. uz svečanu povorku s Orlovskom glazbom iz Imotskog te uz prisutnost oko pet do šest tisuća ljudi. Od ostalih proslava ističe i one u Drinovcima, Čitluku i Čapljini, na Humcu pokraj Ljubuškog itd.⁶²

⁵⁹ HR-HDA-1964. Obitelj Deželić, kut. 10.

⁶⁰ HR-HDA-635. DBHZ, kut. 79.

⁶¹ Isto, kut. 81.

⁶² Ivica Glibušić, „Proslave tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva u Bosni i Hercegovini s posebnim osvrtom na Mostar“, *Hercegovina: Časopis za kulturno i povijesno nasljeđe* br. 6 (2020): str. 306-308.

Slika IV. Proslava u Livnu

U kolovozu 1925. održana je proslava obilježavanja tisućugodišnjice Kraljevstva u Bosanskom Novom u organizaciji Odbora za proslavu hiljadugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva Bosanski Novi, kojim je predsjedao Zvonimir Dujmović, apotekar. Dana 22. kolovoza u večernjim satima dočekani su gosti Zagreba, Kostajnice i Dobrinja pa je uslijedila povorka pod barjacima popraćena bakljama, glazbom i prigodnim govorima kojima se dočaralo značenje proslave. Glavni dio proslave uslijedio je sljedeće jutro, 23. kolovoza, započevši s misom zahvalnicom s glazbom, nakon koje je uslijedilo svečano otkrivanje spomen-ploče na zemljištu pokraj crkve, pri čemu predstavnik BHZ-a drži prigodni govor. Službeni dio svečanosti završava izvođenjem himne S.H.S., nakon čega je uslijedio svečani ručak u parku ili dvorani Hotela Orient te večernji koncert vojne glazbe sa „igrankom“ do 2 sata, u Kino dvorani. Ovo je odličan primjer proslave koja je sadržavala gotovo sve: bakljada, misa, otkrivanje ploče, koncert uz sudjelovanje vojske i „igranku“.

Istog dana, 23. kolovoza 1925., odvila se proslava obilježavanja milenijske proslave u Ljubiji u organizaciji Odbora za proslavu hiljadugodišnjice kraljevstva u Ljubiji (Rudnik). Program proslave obuhvaćao je sudjelovanje članica društva Tomislav iz Zagreb, Hrvatskog pjevačkog društva Nada iz Banja Luke, kao i srpskog pjevačkog društva Vile iz Prijedora te gradske glazbe iz Siska.⁶³

⁶³ HR-HDA-635. DBHZ, kut. 81.

ODBOR ZA PROSLAVU
HILJADUGODIŠNJIJE HRVATSKOG KRALJEVSTVA U SARAJEVU.

ČASTI SE OVIM POZVATI VAS, NA SVE PRIREDBE
PROSLAVE 1000-GODIŠNJIJE HRV. KRALJEVSTVA
DNE 6., 7. I 8. RUJNA O. G. I UJEDNO SAOPĆITI, DA JE ZA VAS RE-
ZERVIRANO JEDNO MJESTO NA PUČKOJ SVEČANOSTI U 3 SATA
POSLIJE PODNE NA SAŠKOVOM IGRALIŠTU DNE 6. RUJNA O. G. I NA
M A T I N E J I U 11. SATI PRIJE PODNE DNE 8. RUJNA U NAR. POZORIŠTU.

ZA G. Dr. E M I L A L A Z S O W S K Y

Molimo da najkasnije do 5. rujna o. g. izvolite javiti, da li reflektirate na rezervirano mjesto — Telefon broj 220.

Mjesta, koja će zauzeti počasni odbor i predstavnici
vlasti, vojske, vjerske poglavice i konzuli.

Dne 5. rujna:

U 8 $\frac{1}{2}$ sati na večer na balkonu Gradske Vijećnice;

Dne 6. rujna:

U 9 sati na posebnom mjestu pred rimo-kat. Katedralom;

" 10 $\frac{1}{2}$ sati na balkonu Velike Županije;

" 11 $\frac{1}{2}$ sati na balkonu gemaljske Banke;

U 3 sata po podne na rezerviranom mjestu na Saškowom Igralištu.

Dne 7. rujna:

U $\frac{1}{2}$ 8 sati u rezerviranoj loži u Nar. Pozorištu.

Dne 8. rujna:

U 11 sati u rezerviranoj loži u Nar. Pozorištu

" $\frac{1}{2}$ 8 sati u rezerviranoj loži u Nar. Pozorištu.

Slika V. i VI. Pozivnica Odbora za proslavu tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva u Sarajevu upućena Velikom meštru Družbe Braća hrvatskoga zmaja Emilu Laszowskom

O održavanju velike proslave 1000-godišnjice Hrvatskog Kraljevstva koja se u Sarajevu odvila 5., 6. i 7. rujna 1925. detaljnije govori Matijević u članku *Ministar Pavle Radić na „Napretkovoj“ proslavi*, stavljajući čitavu proslavu u politički kontekst analizirajući ulogu HSS-a u održavanju proslave te povezujući čitavu proslavu s rođendanskom proslavom prestolonasljednika Petra Karađorđevića.⁶⁴ Glibušić, pak, govori i o manje poznatoj sarajevskoj proslavi održanoj dana 5. srpnja 1925. godine, kada je podružnica Hrvatskog kulturnog društva Napredak organizirala Ćirilo-Methodsku proslavu uz sudjelovanje hrvatskih društava iz Sarajeva i okolice, uz povorku, svečanu službu u sarajevskoj katedrali te veliku zabavu na igralištu Sarajevskog akademskog športskog kluba - SAŠK.⁶⁵

Proslavu tisućite godišnjice Hrvatskoga Kraljevstva u Zenici 12. i 13. rujna 1925. organizirala je i provela lokalna podružnica Hrvatskog kulturnog društva Napredak. Svečanost je započela okupljanjem ispred Hrvatskog doma u večernjim satima prvoga dana, pozdravnim govorom predsjednika podružnice Ivana Radoševića te svečanom kružnom povorkom s bakljadom, a nastavila se sljedećeg dana u ranojutarnjim nedjeljnim satima glazbom i službom Božjom u rimokatoličkoj crkvi te matinejom s orkestralnom izvedbom, pučkom svečanosti te večernjim vatrometom i koncertom u Rudarskom domu. O angažmanu za proslavu svjedoči i red povorke, kojeg je s programom i kratkim izvještajem s proslave Braći Hrvatskoga Zmaja dostavio predsjednik zeničkog odbora Radošević: u povorci su prvi dan sudjelovali Odbor podružnice Napredak, predstavnici civilnih, duhovnih i vojnih vlasti, Sokol, odbori podružnica Prosvjeta, Gajret i Hrvatska uzdanica, Odbor Židovskog nacionalnog društva, članovi i predsjednici pjevačkih društava Zvečaj, Dečanski, Ittihad, sreski odbori Radikalne stranke, H.S.S. organizacije, Jugoslavenska muslimanska organizacija, Organizacija radnika Hrvata, Kolo srpskih sestara, Udruženje nacionalnih Željezničara, Rudarsko udruženje, Savez metalških radnika, Savez dobrovoljaca, Česka beseda, Zanatlijsko udruženje te Prijatelji prirode, dok se sljedećeg dana pridružuju i Konjanici, narodne osnovne škole te škola časnih sestara.⁶⁶

⁶⁴ Zlatko Matijević, „Ministar Pavle Radić na »Napretkovoj« proslavi tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva u Sarajevu 1925. godine“, *Časopis za suvremenu povijest br. 36 Sv. 3* (2004): str. 1127-1149.

⁶⁵ Glibušić, „Proslave tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva u Bosni i Hercegovini s posebnim osvrtom na Mostar“, str. 305.

⁶⁶ HR-HDA-635. DBHZ, kut. 82.

Slika VII. Značka sa zeničke proslave

Dana 3. i 4. listopada 1925. Hrvatske kulturne ustanove u Rumi u Istočnom Srijemu priređuju proslavu tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva. Uvečer prvog dana proslava je obilježena povorkom, a sljedeći dan nakon sastanka u zgradi Hrvatskog doma svečanom misom u 9 sati. U nedjelju navečer uslijedio je kulturni program s koncertom na kojem je, među ostalim, izveden i pjesnički prikaz, za tu priliku često prikazivane drame „Na Duvanjskom polju”.⁶⁷ Osim toga, proslave su održane i u Srijemskoj Mitrovici, a spomen-ploče, od kojih neke postoje i danas, postavljene su u Zemunu, Petrovaradinu, Srijemskim Karlovcima i Golubincima. Kao specifičan primjer nameće se Subotica, grad sa značajnom hrvatskom populacijom, u kojoj su održane dvije proslave: prva, 8. rujna, u gradskoj vijećnici uz potporu Senata, Jugoslavenskog sokolskog društva i Vojvođanske pučke stranke, i druga, svečanija i masovnija, 20. rujna, u organizaciji Hrvatskog pjevačkog društva Neven i matičnog Hrvatskog prosvjetnog društva Neven, Hrvatske akademske omladine u Subotici i Bunjevačko-šokačke stranke, s bogatim programom koji je uključivao povorku, misu, postavljanje spomen-ploče i kulturne priredbe. U toj prigodi otkrivena je spomen-ploča s natpisom: „Spomen ploča prigodom 1000 godišnjice Hrvatskog Kraljevstva 925–1925. Postaviše: Bunjevački Hrvati”.⁶⁸

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Proslava tisućljeća Hrvatskog kraljevstva 1925. u Subotici, Hrvatska riječ, pristupljeno 28. listopada 2025., <<https://www.hrvatskarijec.rs/vijest/A24081/Proslava-tisucljeca-Hrvatskog-kraljevstva-1925-u-Subotici/>>.

Naposljetku valja spomenuti da je i u Boki Kotorskoj priređeno više proslava te postavljeno više spomen-ploča, od kojih su neke nastale i nakon 1925. godine, poput one u Kotoru postavljene 1928. godine.

4. Umjetnički doprinos proslavi

U širem umjetničkom smislu proslava 1000. obljetnice Kraljevstva dala je širok doprinos u arhitektonskom, kiparskom, grafičkom i obrtničkom aspektu.

Ono što je možda u najvećoj mjeri, osim izgradnje duvanjske bazilike, obilježilo održavanje proslava 1000. obljetnice Hrvatskog Kraljevstva na području Hrvatske i okolnih zemalja bilo je prije svega postavljanje spomenika, spomen-ploča te skulptura na temu sjećanja na krunidbu kralja Tomislava ili kao odavanje počasti Hrvatima koji su u svojim područjima djelovanja zadužili svoju zemlju i rodni kraj. Spomen-ploče koje su postavljane u pravilu su bile izvedene u mramoru ili jeftinijem kamenu, jednostavnog dizajna i teksta, povremeno s izraženijim skulpturnim obilježjima. Tako su, recimo, neke izrađene s motivima starohrvatskog pletera (npr. dubrovačka, uz slova po uzoru na ona s ploče kraljice Jelene u Solinu, te Gruž i Gruda spomen-ploča Ivanu pl. Zajcu u Zagrebu, na nekim spomen-pločama rabljeni su motivi hrvatskoga grba (Žuljana, Trsteno-Platan, Čilipi, Gruda...), a negdje su postavljane u sastavu većih kamenih blokova ili skulptura (Orašac, Postranje–česma u Martinovićima, Trsteno–Platanj, Livno, Požega i drugi).⁶⁹

Za izradu spomen-ploča bili su angažirani poznati onodobni kipari i obrtnici – primjerice Vojta Braniš za izradu spomen-ploča u Požegi, dok je za milenijski spomenik u istom gradu bio zadužen kipar Frane Gregurić.⁷⁰ Spomenik i spomen-ploču Vatroslavu Jagiću u Varaždinu trebao je izraditi kipar Robert Valdec, iako je u konačnici realizirano samo postavljanje spomen-ploče.⁷¹ Obelisk podignut u Livnu izrađen je prema projektu poznatog graditelja Ota Mundera,⁷² a reljef s likom kralja Tomislava koji je postavljen na obelisku izveo je kipar Emerik Imbro Sunko.⁷³ Visoki reljef manjih dimenzija predstavlja Tomislava na konju prikazanoga s boka, u krunidbenom ruhu.

⁶⁹ Marunčić, *Proslava tisućgodišnjice Hrvatskog kraljevstva*, str. 16-17.

⁷⁰ HR-HDA-635. DBHZ, kut. 55.

⁷¹ Huzjan, „Uloga Krešimira Filića u proslavi tisuću godina postojanja Hrvatskog Kraljevstva u Varaždinu 1925. godine“, str. 81-82.

⁷² Gustav Otto (Oto) Munder, hrvatski graditelj, Zmaj Ozaljgradski. Wikipedia, pristupljeno 13. rujna 2025., <https://hr.wikipedia.org/wiki/Oto_Munder>.

⁷³ HR-HDA-635. DBHZ, kut. 81.

Slika VIII. Motiv s dopisa ogulinskog Hrvatskog sokola upućenog Družbi Braća hrvatskoga zmaja

Što se tiče ostalih prikaza samog lika kralja Tomislava, oni su u kiparskom smislu realizirani u puno manjoj mjeri. Jedan od najpoznatijih svakako je rad slovenskog kipara Vitburga Mecka, koji je Tomislavov kip izradio za ogulinsku milenijsku proslavu. Kip je postavljen na četvrtasto postolje, s natpisom, a izveden je u klasičnoj srednjovjekovnoj interpretaciji, kao uspravan lik poluduge kose i duge brade, okrunjen krunom s križem na vrhu, te lijevom rukom oslonjen na štit s hrvatskim grbom. Svoj prikaz kralja Tomislava u kiparstvu dao je i već spomenuti kipar i arhitekt Frane Cota, koji je u povodu obilježavanja 1000. obljetnice Kraljevstva izradio poznatu plaketu kralja Tomislava izlivenu u bronci. Tomislava je prikazao iz profila kako sjedi na prijestolju, lijevom rukom oslonjen na štit u obliku hrvatskog grba te s vladarskom kuglom u ruci, dok u desnoj ruci drži vladarsko žezlo.⁷⁴ Plaketa je iskorištena i kao motiv na jednoj od dviju spomen-ploča koje su u povodu obilježavanja 1000 godina kraljevstva postavljene u Sincu pokraj Otočca. Kipar Ivo Kerdić je za III. svesokolski slet izradio jednu od najpoznatijih plaketa s likom kralja Tomislava, te značku s istim motivom, na kojima je Tomislava prikazao „en face“, kako sjedi na prijestolju s križem u lijevoj, a vladarskom kuglom u desnoj ruci. Na plaketi ispod lijeve noge stoji mu naslonjen štit sa šahovnicom, na kojemu sjedi sokol.⁷⁵ Isti je autor izradio i naslovnicu za Spomen-knjigu Hrvatskog kraljevstva objavljenu 1925. godine izvedenu u plitkom reljefu, koristeći se ponešto izmijenjenim likom kralja Tomislava sa značke iznad kojeg je natpis „I. KRALJ HRVATA“, a u kutovima stranice nalaze se grbovi Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Bosne.⁷⁶

⁷⁴ Tatijana Gareljčić, „Frane Cota, Kralj Tomislav, 1925.“, *Nacionalni muzej moderne umjetnosti*, pristupljeno 22. rujna 2025., <<https://nmmu.hr/2025/04/08/frane-cota-kralj-tomislav-1925/>>.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Ivan Kokeza, „Zamah hrvatskoga nacionalnog pokreta 1925.“, *Vijenac*, br. 805 (16. siječnja 2025.) pristupljeno 22. rujna 2025., <<https://www.matica.hr/vijenac/805/zamah-hrvatskoga-nacionalnog-pokreta-1925-37342/>>.

Slika IX. Plakat odbora za podizanje spomenika kralju Tomislavu iz 1928. godine

Kudikamo najpoznatiji prikaz kralja Tomislava svakako je onaj nastao prema naumu zagrebačkog Odbora za podizanje spomenika kralju Tomislavu u Zagrebu, osnovanog 1924. godine. Iako pokrenut sa svrhom da se njime obilježi 1000 godina Hrvatskog Kraljevstva, kip je postavljen tek 1947., pa autor, koji je umro 1940., nije ni dočekaio njegovo postavljanje. Autorica Mira Kolar-Dimitrijević u članku *Povijest gradnje spomenika kralju Tomislavu u Zagrebu 1924. do 1947. godine* detaljno analizira političke i društvene okolnosti zbog kojih je prošlo toliko dugo vremena od inicijalne ideje do konačnog postavljanja kipa.⁷⁷ Konjanički kip kralja Tomislava u izvedbi renomiranog kipara Roberta Frangeša Mihanovića⁷⁸ inicijalno je postavljen bez jednog od izvorno zamišljenih bočnih reljefa, a 1948. godine uklonjen je i drugi reljef. Postavljeni su novi reljefi prema projektima Ivana Sabolića i Želimira Janeša, s prigodnim tekstom Miroslava Krleže koji dodatno naglašava hrvatsko-srpsko jedinstvo iz vremena Tomislava. Tek 1991. godine, nakon proglašavanja neovisnosti Republike Hrvatske, vraćeni su izvorni reljefi, a tekst zamijenjen u bronci izvedenim hrvatskim grbom, kao što je autor spomenika izvorno i zamislio.⁷⁹

Sokolska mogila podignuta u parku Maksimiru u povodu održavanja III. svesokolskog sleta, zamišljena je kao humak satkan od različitih gruda zemlje za tu prigodu donesenih iz svih krajeva Hrvatske u kojima su se zbili događaji važni za hrvatsku povijest ili kulturu. Do vrha humka dolazi se uskom stazom, a u sredini humka je ugrađena komorica u kojoj su pohranjeni predmeti koji svjedoče o stanju tadašnje kulture. Zemlja za mogilu prikupljala se drugoga dana sleta, tj. 15. kolovoza 1925., a zbog loših vremenskih uvjeta dio je zemlje prikupljen u vrtu Hrvatskog sokola sa stražnje strane zgrade. Hrvatski sokol doista je imao svoje sjedište na tadašnjem Wilsonovu trgu (današnjem Trgu Republike Hrvatske), prema kojem je gledalo pročelje zgrade, dok se vrt nalazio na današnjem, a i tadašnjem, Mažuranićevu trgu. Odatle je zemlja idućeg dana dopremljena u Maksimir. Cijela je mogila ostala nedovršeni projekt arhitekta Aleksandra Freudenreicha i kipara Ive Kerdića koji je za mogilu radio sokola, a dokraja je realiziran tek 1995. godine u suradnji Ministarstva obrane Republike Hrvatske i Braće Hrvatskog Zmaja.⁸⁰ Članak autorice Baždar, osim pregleda i okolnosti gradnje maksimirske mogile, kao priloge nudi i Popis predmeta koji su pohranjeni u riznicu mogile u Maksimiru te Popis mjesta iz kojih su Hrvatski sokoli donijeli zemlju za podizanje mogile, na temelju objavljenih članaka za mogilu zaduženog arhitekta Freudenreicha.⁸¹

⁷⁷ Mira Kolar-Dimitrijević, „Povijest gradnje spomenika kralju Tomislavu u Zagrebu 1924. do 1947. godine“, *Povijesni prilozi* br. 16 (1997), str. 243-307.

⁷⁸ Robert Frangeš-Mihanović (Srijemska Mitrovica, 2. listopada 1872. – Zagreb, 12. siječnja 1940.), hrvatski kipar. Frangeš-Mihanović, Robert. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., pristupljeno 22. listopada 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/franges-mihanovic-robert>>.

⁷⁹ „Reljefi“, Kralj Tomislav (HAZU), pristupljeno 22. rujna 2025., <<https://kraljtomislav.hazu.hr/07---reljefi/>>.

⁸⁰ Zdenka Baždar, „Sokolska mogila u maksimirskom perivoju u Zagrebu“, *Časopis za suvremenu povijest* br. 31 sv. 2 (1999), str. 363-365, 367.

⁸¹ Isto., str. 368-383.

Slika X. III. Hrvatski svesokolski slet 14. – 16. kolovoza 1925.

Umjetničkim motivima koji su inspirirani proslavom tisućite obljetnice Kraljevstva bavi se Ivan Kokeza u radu *O historijskom slikarstvu i liku kralja Tomislava tiskanom na razglednicama tijekom obilježavanja tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine*.⁸² Autor donosi pregled šest razglednica koje su tiskane s motivima poznatih autora slika i plakata: Ilije Ahmetova (slika Krunidba kralja Tomislava), Ljube Babića (plakat za promociju III. Svesokolskog sleta), Otona Ivekovića (slika Krunidba kralja Tomislava), Gabriela Jukića (plakat za 1000 godina Kraljevstva Hrvatskoga. 925.-1925, Spomen krunidbe prvog kralja Tomislava u Sarajevu), Marka Rašice (plakat za promociju III. Svesokolskog sleta) te slika Marijana Trepše s motivom krunidbe kralja Tomislava, u čije autorstvo autor u trenutku pisanja navedenog članka nije siguran, ali ga potvrđuje u kasnijim godinama u članku „Lik kralja Tomislava u hrvatskoj likovnoj umjetnosti 19. i 20. stoljeća” objavljenog u *Hrvatskoj reviji* 4 u izdanju Matice hrvatske.⁸³ Također je poznata je i razglednica u boji s reprodukcijom slike Vjere Bojničić „Krunisanje kralja Tomislava god. 924.”, koja je tiskana u nakladi Rudolfa Polačeka u Zagrebu.

Za dizajn plakata koji je uporabljen za Smotru hrvatskih pjevačkih društava u slavu 1000-godišnjice Hrvatskog Kraljevstva i 50-godišnjice saveza H.P.D. u Zagrebu s velikom se sigurnošću može pretpostaviti da je rad kasnije poznatog, a tada još neškolovanog hrvatskog arhitekta Stjepana Planića. Autor je, naime, na plakatu potpisan samo prezimeom, S. Planić je naveden kao autor naslovnog lista opsežnog programa navedene smotre H.P.D.-a, a Stjepan Planić je naveden kao pročelnik Tehničkog pododbora Odbora saveza Hrvatskih pjevačkih društava za proslavu 1000-godišnjice Hrvatskoga Kraljevstva u Zagrebu. Motiv gornjeg dijela visokog pročelja crkve? za koju ne možemo sa sigurnošću utvrditi je li postojala ili je plod autorove imaginacije autora, s tri manja šuplja zvonika i hrvatskim grbom koji razdvaja slavljeničke godine CMXXV i MCMXXV također je korišten i na prigodnim razglednicama. Na prigodnim razglednicama uporabljena je i već ranije spomenuta plaketa Frane Cote.

Obilježavanje tisućite obljetnice Kraljevstva ostavilo je i dio svog utjecaja u arhitekturi. Najpoznatije izdanje izgrađeno za tu prigodu svakako je duvanjska bazilika. Građena je prema projektu zagrebačkog arhitekta inženjera Stjepana Podhorskog, u obliku starohrvatske bazilike po uzoru na ninsku i solinsku, samo kudikamo većih dimenzija. Kamen temeljac za crkvu položen je 1924. godine, ali je zbog raznih okolnosti crkva s pripadajućim franjevačkim samostanom još desetljećima čekala konačno dovršenje izgradnje i uređenja. Svoj doprinos izgradnji duvanjske bazilike nastojao je dati i ne toliko široko poznat August Posilović, hrvatski crtač i slikar koji je jedno vrijeme radio u atelijeru Hermana

⁸² Ivan Kokeza, „O historijskom slikarstvu i liku kralja Tomislava tiskanom na razglednicama tijekom obilježavanja tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine“, *Ars Adriatica* br. 11 (2021), str. 351-364.

⁸³ Ivan Kokeza, „Lik kralja Tomislava u hrvatskoj likovnoj umjetnosti 19. i 20. stoljeća”, *Hrvatska revija* 4 (2024), Matica hrvatska, pristupljeno 13. kolovoza 2025., <<https://www.matica.hr/hr/811/lik-kralja-tomislava-u-hrvatskoj-likovnoj-umjetnosti-19-i-20-stoljeca-37834/>>.

Bollea.⁸⁴ Obojica kroz svoj rad – prvi kroz crtež i slikarstvo, a drugi kroz graditeljstvo, teže izgradnji hrvatskoga narodnog stila, pa Posilović Braći Hrvatskoga Zmaja nudi izradu osnova za duvanjsku baziliku u hrvatskome narodnom slogu.⁸⁵

U Zagrebu je u spomen obljetnice Kraljevstva na inicijativu društva Hrvatska žena obnovljena crkva sv. Franje Ksaverskog na zagrebačkom Ksaveru. Na obnovi i dogradnji samostana radi arhitekt Bruno Bauer, dok se Križni put i Kalvarija temeljito obnavljaju prema projektu Ćirila Metoda Ivekovića.⁸⁶

Godine 1923. osnovan je već spomenuti Odbor za gradnju jubilarne spomen crkve Kralja Tomislava, koji 1927. mijenja naziv u Društvo za gradnju crkve na Trnju. Inicijativa za izgradnju crkve rezultirala je nikad realiziranim, ali iznimno vrijednim projektima kipara Ivana Meštrovića.

Nešto kasnije, 1932. godine, u spomen 1000. obljetnice kraljevstva i 1300. godišnjice pokrštanja Hrvata prema projektu arhitekta Jurja Denzlera djelomično je izgrađena i prvi put blagoslovljena crkva Majke Božje Sljemenske Kraljice Hrvata na zagrebačkoj Medvednici.

Navedenih umjetničkih doprinosa bilo je, dakako, mnogo više nego što se u radu ovog obujma može spomenuti, pa ipak već na osnovi ovdje opisanih radova možemo zaključiti kako proslava tisućugodišnjice 1925. godine u velikoj mjeri određuje način na koji se Tomislav prikazuje i kako ga i danas zamišljamo: sjedeći vladar s insignijama prisutan je posvuda na plakatima, plaketama i značkama (Cota, Kerdić).

⁸⁴ Posilović, August (Ivanić-Grad, 21. lipnja 1846 – Zagreb, 24. listopada 1935), *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., pristupljeno 13. kolovoza 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/posilovic-august>>.

⁸⁵ HR-HDA-635. DBHZ, kut. 79.

⁸⁶ Sirovec i Barešić, „Perivoj samostanskoga sklopa sv. Franje Ksaverskog u Zagrebu“, str. 161-163.

Slika XI. Razglednica s motivom plakete koju je povodom obljetnice dizajnirao kipar Frane Cota

Završna promišljanja

Na neki način Stjepan Radić, iako govoreći u drukčijem kontekstu i polemizirajući s ulogom Crkve u politici, točno je detektirao političku dimenziju proslave tisućugodišnjice krunidbe kralja Tomislava. Prema njegovoj ocjeni, „politički je povod: tisućugodišnjica krunisanja kralja Tomislava – i politička svrha: javna proslava u čitavom narodu”.⁸⁷

Proslave tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva bile su političko-kulturni projekt izgradnje identiteta. Od ranih prijedloga do realizacije 1925. i poslije, naglasci se mijenjaju od sučeljavanja s ugarskim partnerom u sklopu Monarhije do traženja mjesta hrvatskoj državnosti u jugoslavenskoj monarhiji. BHZ, sokolska i pjevačka društva te lokalni odbori, pretvaraju ideju „tisućljetne državnosti“ u rituale, simboličke motive i artefakte diljem zemlje.

Proslave pokazuju sposobnost brojnih društava izraženu kroz različite oblike samoorganizacije (Braća Hrvatskog Zmaja, Hrvatski sokol, pjevačka društva, ženska društva,

⁸⁷ Zlatko Matijević, „Kralj Tomislav – prvoborac jugoslavenstva”, Hrvatska revija, br. 3 (2005), pristupljeno 16. rujna 2025., <<https://www.matica.hr/hr/339/kralj-tomislav-prvoborac-jugoslavenstva-20967/>>.

Napredak, lokalni odbori) da proizvodi kolektivno sjećanje. Takav širok obuhvat nužno dovodi do napetosti oko govornika, simbola, protokola i političkog kadiranja. Širok je obuhvat vidljiv i iz programa samih manifestacija, od hodočašća, katedralnih misa, preko povorki, glazbe, sletova, bakljada, sve do „narodnih veselja“ u kasne noćne sate. Bez obzira na (ne)preciznosti oko same krunidbe, učinak proslava stvorio je trajan simbolički kapital i mjesta sjećanja kojima su se desetljećima tumačila povijest i politika. Financijska dimenzija proslava, uloga pojedinaca, kao i državna potpora i uloga kralja Aleksandra svakako zahtijevaju daljnje istraživanje.

U godini u kojoj obilježavamo „tisuću i sto godina Hrvatskoga Kraljevstva“, važno je prisjetiti se te dodatno istražiti i propitati načine na koje je proslava tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva i krunidbe kralja Tomislava 1925. godine oblikovala moderne simbole i osjećaj hrvatske pripadnosti u završnoj fazi formiranja nacionalnog identiteta. Na primjeru proslave iz 1925. godine možemo promatrati kako su tada pojedinci, udruge, političke stranke, Crkva, mediji i škola željeli predočiti prošlost, što nam pruža vrijedne smjernice za razumijevanje sadašnjosti. Nakraju, time obnavljamo kulturnu memoriju i otvaramo razgovor o tome što želimo da Tomislav i njegova „krunidba“ znače u 21. stoljeću.

O arhivskom gradivu i priređivanju teksta

Prikaz arhivskih izvora o obilježavanju 1000. godišnjice Hrvatskoga Kraljevstva i krunidbe kralja Tomislava 1925. godine zamišljen je kao prikaz fragmenata arhivskog gradiva o pojedinim proslavama i vezanim temama, tj. kao predočivanje manjih, intrigantnih cjelina arhivskoga gradiva koje bi se, naravno, dodatnim istraživanjima moglo uvelike proširiti. Odabrani su izvori iz Hrvatskoga državnog arhiva nastali u razdoblju od 1914. do 1928. godine. Kao početna vremenska odrednica uzeta je inicijalna bilješka s prijedlogom programa proslave Velimira Deželića starijeg, datirana s 1. ožujkom 1914., a kao završni spis, ako izuzmemo ilustrativne priloge, uzeto je pristupanje ministra prosvjete Centralnom duvanjskom odboru za proslavu, zaprimljeno i odloženo „ad acta“ kod Prosvjetnog odjeljenja Zagrebačke oblasti 15. studenoga 1927.

Transkribirani izvori i faksimili sadržavaju sjećanja pojedinaca na nastanak ideje o proslavi, njihove misli i ideje u povodu proslave, zapisnike sjednica koje su sazivane sa svrhom organiziranja proslava, kao i obilno dopisivanje između organizatora i Družbe „Braća Hrvatskog Zmaja“ iz kojeg se mogu iščitati informacije o organizatorima, tijeku i rasporedu proslava, posjećenosti, političkim okolnostima, ali i o međuljudskim odnosima.

Pri transkripciji najveći dio gradiva čine odabrani spisi iz fonda HR-HDA-635. Družba „Braća Hrvatskog Zmaja“, što je u neku ruku i razumljivo jer je Družba dala najveći doprinos u davanju inicijative za proslave, kao i u samoj organizaciji i realizaciji proslava na razini cijele današnje Republike Hrvatske i izvan njenih granica – proslave su održavane na prostoru Bosne i Hercegovine, Vojvodine, Boke kotorske, ali i prilikom velikog hodočašća Hrvata u Rim k papi.

Od fondova upravnih tijela transkribirano je gradivo fonda HR-HDA-147. Savska banovina. Prosvjetno odjeljenje, iz kojega je prikazano dopisivanja između Ministarstva prosvjete u Beogradu i Prosvjetnog odjeljenja Zagrebačke oblasti. To je gradivo prestankom djelovanja Oblasti 1929. godine preuzeto od Prosvjetnog odjeljenja Savske banovine.

Manji, ali nikako ne i manje važan dio izvora čine osobni i obiteljski fondovi (HR-HDA-790. Benko Grado, HR-HDA-806. Laszowski, Emilij, HR-HDA-984. Obitelj Kumičić, HR-HDA-1964. Obitelj Deželić) koji odražavaju rad i djelovanje bitnih pojedinaca, osoba koje su se u danom trenutku nalazile na čelu tijela koja su planirala, osmišljavala i sudjelovala u realizaciji same proslave.

Naposljetku, korisna dopuna i vizualni doprinos pronađen je i u zbirka HDA, te su unutar vremenski i prostorno odgovarajućih cjelina razvrstani plakati iz zbirke HR-HDA-907. Zbirka stampata, dok su na kraju objavljene preslike grafika poznatoga hrvatskog slikara Vladimira Kirina iz zbirke HR-HDA-903. Grafička zbirka, koje su u prigodi proslave 1000. godišnjice objavljene u grafičkoj mapi s prikazima Zagreba.⁸⁸

S obzirom na centralizirani način ustroja Kraljevine SHS, spise vezane uz održavanje proslava moguće je pronaći i među gradivom različitih oblasti na koje je 1925. godine bila podijeljena Kraljevina SHS, a kao dobar izvor u budućnosti bi moglo poslužiti i daljnje istraživanje fondova koji se čuvaju izvan granica Republike Hrvatske, kao što su Ministarstvo prosvjete Kraljevine SHS, Ministarstvo financija Kraljevine SHS, Ministarstvo unutarnjih poslova Kraljevine SHS, ali i fondovi raznih oblasti i redarstava unutar i izvan Hrvatske.

Arhivski su izvori prikazani unutar tematskih cjelina, a unutar njih su manje cjeline vezane za određenu temu prikazane kronološki (npr. zapisnici sjednica, razna povezana dopisivanja kao zasebne cjeline itd.). Cjeline koje sadržavaju arhivske materijale o održavanju proslava u različitim mjestima prikazane su abecednim redom unutar pojedinih poglavlja.

Ideja je bila da se kroz arhivske izvore prati tijek zbivanja vezan za nastanak ideja i realizaciju događanja u zasebnim mjestima u kojima su se proslave održale te da se arhivski izvori iščitavaju kao priča čiji je kontekst dodatnim istraživanjima moguće, čak i potrebno proširiti. Zbog toga se odlučilo napraviti odmak od standardnog prikazivanja izvora po kriteriju fondova, čime je dana prednost sadržaju u odnosu prema isticanju zasebnih fondova s pripadajućim izvorima. Ovakav koncept podrazumijeva ponavljanje istih fondova kroz više različitih cjelina, ali pomaže pri kontekstualizaciji okolnosti u realizaciji proslava koje su se dogodile u pojedinim mjestima ili koje su vezane za određenu obrađenu temu.

⁸⁸ Vladimir (Vlado) Kirin (Zagreb, 31. V. 1894. – Zagreb, 3. X. 1963.), grafičar i slikar. Usavršavao se u grafici 1919–21. u Londonu. Prije povratka u Zagreb 1921. proučavao arhitekturu u Parizu, Amsterdamu i Italiji, 1923–24. studirao u F. Schmutzera na ALU u Beču. U Zagrebu je bio honorarni nastavnik na Tehničkom fakultetu 1925–45, ravnatelj Zaklade tiskare Narodnih novina 1928–40, pročelnik za umjetnost u Predsjedništvu vlade NDH 1941–43, redoviti profesor na ALU 1943–45. i urednik za ilustracije u LZ od 1954. do umirovljenja 1959. Ostvario bogat crtački i grafički opus veduta te knjižne ilustracije i opreme, posebno u 1920-ima. Najčešće je obrađivao (olovka, ugljen, kreda, tuš perom, akvarel, gvaš) staru arhitekturu (osobito gotičku i baroknu) i zagrebačke povijesne urbane motive. *Hrvatski biografski leksikon* (1983–2024), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., pristupljeno 3. rujna 2025., <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/208>>.

Izvori su prikazani tako da se novi fond, tj. nova cjelina unutar fonda navodi kada dođe do promjene izvora kako bi lakše bilo pratiti dopisivanja koja tehnički nisu vezana, ali se nalaze unutar istih cjelina. Sadržaj svake od cjelina, gdje je to potrebno, dodatno je pojašnjen u tekstu.

Izvori nisu prikazani u originalnim prijelomima jer je zaključeno da se zadržavanjem originalnog prijeloma ne dobiva na dodatnoj informativnoj vrijednosti, a istodobno se otežava čitljivost teksta.

Pri transkripciji, također radi bolje preglednosti i radi lakšeg iščitavanja teksta, zane-marena su neka grafička obilježja teksta:

- podcrtani su dijelovi teksta prema originalima koji služe naglašavanju informacija od autora ili nakon zaprimljenih dopisa; generičko podcrtavanje (npr. pri navođenju gradova u zaglavljima dopisa ili podcrtavanje naslova) nije prikazano naglašeno u transkriptima
- prekriveni dijelovi teksta nisu prikazani u transkriptima na mjestima gdje su nečitljivi ili kada je očito da je riječ o prekrivenom zatipku, promjeni formulacije i sl.; prekriveni dijelovi teksta zadržani su u izvorima tamo gdje je procijenjeno da imaju informacijsku vrijednost
- naknadno umetani dijelovi teksta (npr. olovkom ili na pisačem stroju iznad originalne rečenice) integrirani su u tekst izvora
- kod neidentificiranih dijelova teksta stavljena je napomena (nečitljivo), a dodatna pojašnjenja dodana su u fusnotama.

Fondovi iz kojih je izdvojeno gradivo o proslavama tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva:

HR-HDA-147. Savska banovina. Prosvjetno odjeljenje

HR-HDA-635. Družba Braće Hrvatskog Zmaja

HR-HAD-639. Hrvatski pjevački savez

HR-HDA-790. Benko Grado

HR-HDA-806. Laszowski, Emilij

HR-HDA-903. Grafička zbirka HDA

HR-HDA-907. Zbirka stampata

HR-HDA-963. Hrvatski sokolski savez

HR-HDA-984. Obitelj Kumičić

HR-HDA-1964. Obitelj Deželić

Izvori i literatura

Arhivsko gradivo

Hrvatski državni arhiv (Zagreb)

HR-HDA-147. Savska banovina. Prosvjetno odjeljenje

HR-HDA-635. Družba Braće Hrvatskog Zmaja

HR-HAD-639. Hrvatski pjevački savez

HR-HDA-790. Benko Grado

HR-HDA-806. Laszowski, Emilij

HR-HDA-903. Grafička zbirka HDA

HR-HDA-907. Zbirka stampata

HR-HDA-963. Hrvatski sokolski savez

HR-HDA-984. Obitelj Kumičić

HR-HDA-1964. Obitelj Deželić

Literatura

Baždar, Zdenka. „Sokolska mogila u maksimirskom perivoju u Zagrebu“. *Časopis za suvremenu povijest* 31, 2 (1999): 361–383.

DBHZ: Sastanak Velikoga Meštra i gradonačelnika Požege..., pristupljeno 10. rujna 2025., <https://dbhz.hr/sastanak-velikoga-mestra-i-gradonacelnika-pozege-vezano-za-izgradnju-replike-milenijskog-spomelnika-kralju-tomislavu-u-pozegi-pozege-10-listopada-2024/>

Despot, Zvonimir. „Povijest Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja 1905.–1996. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* 29, br. 1 (1997): 5–39. PDF, pristupljeno 16. rujna 2025., <https://hrcak.srce.hr/213953>

Glibušić, Ivica. „Proslave tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva u Bosni i Hercegovini s posebnim osvrtom na Mostar“. *Hercegovina* 6 (2020): 295–322.

Hrvatski list (Osijek), 1925.

Huzjan, Vladimir. „Uloga Krešimira Filića u proslavi tisuću godina postojanja Hrvatskog Kraljevstva u Varaždinu 1925. godine“. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin* 23 (2012): 75–103.

Jareb, Mario. *Kralj Tomislav kroz tisuć godina*. Zagreb: Despot infinitus d. o. o., 2017.

Jutarnji list (Zagreb), 1924–1925.

Kokeza, Ivan. „O historijskom slikarstvu i liku kralja Tomislava tiskanom na razglednicama tijekom obilježavanja tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine“. *Ars Adriatica* 11 (2021): 351–364.

Kolar-Dimitrijević, Mira. „Povijest gradnje spomenika kralju Tomislavu u Zagrebu 1924. do 1947. godine“. *Povijesni prilozi* 16 (1997): 243–307.

Laszowski, Emil, ur. *Znameniti i zaslužni Hrvati, te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925*. Zagreb: Odbor za izdanje knjige „Zaslužni i znameniti Hrvati 925–1925“, Hrvatski štamparski zavod d. d., 1925.

Marunčić, Tonko. *Proslava tisućugodišnjice Hrvatskog kraljevstva (925.–1925.) na dubrovačkom području*. Dubrovnik: Dubrovački muzeji/Muzej suvremene povijesti, 2010.

- Matica hrvatska – Hrvatska revija: Lik kralja Tomislava..., pristupljeno 10. rujna 2025., <https://www.matica.hr/hr/811/lik-kralja-tomislava-u-hrvatskoj-likovnoj-umjetnosti-19-i-20-stoljeca-37834/>
- Matica hrvatska – Vijenac: Zamah hrvatskoga nacionalnog pokreta 1925., pristupljeno 10. rujna 2025., <https://www.matica.hr/vijenac/805/zamah-hrvatskoga-nacionalnog-pokreta-1925-37342/>
- Matijević, Zlatko.
- „Kralj Tomislav – prvoborac jugoslavenstva”. *Hrvatska revija*, br. 3 (2005), pristupljeno 16. rujna 2025., <https://www.matica.hr/hr/339/kralj-tomislav-prvoborac-jugoslavenstva-20967/>
- Matijević, Zlatko. „Ministar Pavle Radić na ‘Napretkovoj’ proslavi tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva u Sarajevu 1925. godine“. *Časopis za suvremenu povijest* 36, 3 (2004): 1127–1149.
- NMMU: Frane Cota, *Kralj Tomislav (1925)*, pristupljeno 10. rujna 2025., <https://nmmu.hr/2025/04/08/frane-cota-kralj-tomislav-1925/> Petković, Milovan. *Zmajaska kronika I.: Kronološki prikaz povijesti Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja” 1905–2005*, sv. 1.: Razdoblje 1905–1909. Zagreb: Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja”, 2016.
- Proslava tisućljeća Hrvatskog kraljevstva 1925. u Subotici. *Hrvatska riječ*, pristupljeno 28. listopada 2025., <https://www.hrvatskarijec.rs/vijest/A24081/Proslava-tisucljeca-Hrvatskog-kraljevstva-1925-u-Subotici/>
- Sirovec, Jasmina; Barešić, Dragica. „Perivoj samostanskoga sklopa sv. Franje Ksaverskog u Zagrebu“. *Prostor* 13, 2(30) (2005): 159–172.
- Sokol Gojnik, Zorana; Gojnik, Igor. „Crkva Krista Kralja u Zagrebu Ivana Meštrovića. Arhitektonski projekti“. *Prostor* 18, 2(40) (2010): 306–321.